

NAGYSZABÁSÚ, KISSZERŰ JÁTSZMA

LACZÓ FERENC

Rainer M. János: Jelentések hálójában

Antall József és az állambiztonság emberei, 1957–1989

Gondolat Nova Bt. (1956-os Intézet), Budapest,

2008. 295 oldal, 3500 Ft

Rainer M. János új műve innovatív, gondolatébresztő mikrotörténeti munka. Elsősorban az ifj. Antall Józseffel kapcsolatos, a kommunista diktatúra idején keletkezett állambiztonsági források részletes és szenzitív feldolgozására épül. Antallt az állambiztonsági szervezet hosszú évtizedeken keresztül gyanús személynek és (legalábbis potenciálisan) politikai konfliktusok forrásának tekintette, miközben a változó prioritásokkal összhangban esetenként sort kerítettek ügyének (a „korkivánalmaknak” megfelelő) újradefiniálásra. Hiába tudjuk jól, hogy a tények nem beszélnek magukért, mégis már önmagában megdöbentő, hogy Antallról kéttucatnyi ügynök írta az igen tetemes számú, összesen 480 jelentést, melyeket Rainer elemzése feldolgoz. Többségük még 1970 előtt íródott, de figyelemre méltó, hogy van köztük 1989-es is. Ráadásul nemcsak a mennyiségi mutatók árulkodók, hanem a minőségiek is: Antall életének majdnem minden, nyilvánosnak elvileg nem tekinthető szférájában forgott róla jelentő ügynök, ezért talán nem is túlzás, ha családtagjait a „szabályt erősítő kivételek” kicsiny csoportjába soroljuk. A jelentések szerzői között ugyanis találhatunk (látszólagos) politikai-ideológiai szövetségest, egykori kollégát (volt, aki buzgalmában 30 hónapon belül több mint 150 jelentést „gyártott” Antallról), diákok (volt, akit kifejezetten azzal a szándékkal irányítottak Antall osztályába, hogy osztályfő-

nökeről jelentsen) éppúgy, mint közeli ismerőst (egyik benső „barátja” például három évtizeden át írta vele kapcsolatos jelentéseit). Összesen közel száz hivatalos személy kapott e dokumentumok közül legalább néhányat: közülük Rainer ötnek a profilját festi meg részletesebben, bár nem túl terjedelmesen, értelem-szerűen az Antall esete szempontjából legrelevánsabb szereplőként. Ezt a szálát nem követjük ugyan nyomon, de meg kell említenünk, hogy Magyarország 1990 és 1993 közötti miniszterelnökének apja, a szintén jelentős formátumú történelmi személyiség, id. Antall József is gyakran szerepel a feldolgozott dokumentumokban (olyannyira, hogy 1956 előtt az állambiztonság fiánál fontosabb célszemélyként tartotta nyilván) s persze Rainer könyvének lapjain.

Erdemes Rainer könyvének megszületését tágabb kontextusba ágyazni, és figyelembe venni megjelenésének sajátos pillanatát. Már-már közhelyszámba megy, hogy közelmúltunk állambiztonsági aspektusainak megismerhetővé tétele és szakszerű feltárása során komoly mulasztások történtek, és e téren Magyarország lemaradása egy sor környező országhoz képest megfigyelhető.¹ Az is igaz viszont, hogy az elmúlt évek során például Lengyelországban és Romániában nagypolitikai játszmák tétjévé és – legalábbis részben – foglyává vált a közelmúlt feltárása, értelmezése és átértékelése. A heves viták és perdöntő konfliktusok e felelevenítési kísérleteivel szöges ellentétben áll a magyarországi nagyarányú politikai „süketség”, a viszonylag kis mértékű társadalmi érdeklődés és a kutatások meglehetősen szűk fókuszja, melyek leginkább az elitcsoportok, kiváltképp az értelmiségiek történetéhez szükséges forrásokat dolgozzák fel. Ezen mit sem változtat az, hogy 2008-ban egyfajta tudományos fordulat következett be, hiszen Rainer műve mellett napvilágot látott két, hasonlóan jelentős, bár az övétől mind módszerében és tematikájában, mind alapcélkitűzésében igen eltérő munka. Egyrészt megjelent Ungváry Krisztián és Tabajdi Gábor „az elnyomó szervezetet, annak intézménytörténeti fejlődését, belső életét és pártirányítását” adatgazdagon és vezetőit személy szerint is bemutatató kötete (melyben némileg szervesen át dolgozott esettanulmányok is helyet kaptak).² Másrészt elérhetővé vált a Kenedi-bizottságnak nevezett szakértői bizottság terjedelmes és meglehetősen heterogén jelentése, mely „az átadás helyetti hiányfelmérés” elvét volt kénytelen követni, amikor sorra vette és részletesen, már-már kimerítően tárta fel az 1989 óta bekövetkezett fejleményeket és anomáliákat, a demokratikus deficit elszomorító jelenségeit.³

1 ■ A különböző országok titkosszolgálatairól összehasonlító legleggel legújabbban: Łukasz Kamiński – Krzysztof Persak – Jens Gieseke (Hg.): *Handbuch der kommunistischen Geheimdienste in Osteuropa, 1944–1991*. Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 2009. A Magyarországgal foglalkozó fejezetet Ungváry Krisztián és Tabajdi Gábor írta.

2 ■ Ungváry Krisztián – Tabajdi Gábor: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon, 1956–1989*. Corvina, Bp., 2008. 12. old.

3 ■ Kenedi János (elnök) – Palasik Mária – Ripp Zoltán – Sipos Levente – Ungváry Krisztián – Varga László: *A Szakértői Bizottság jelentése 2007–2008*. E jelentés nyomtatásban nem jelent meg, de letölthető a Miniszterelnöki Hivatal honlapjáról. Rainer recenzeálta e jelentést: A jelentés mint olvasmány és végelszámolás. *Mozgó Világ*, 2008. 12. szám, 111–114. old. A jelentés tartalmát is tárgyaló, Rainer M. János és Rév István által összehívott szakmai (történet-szi-levéltárosi) konferencia hanganyaga: http://www.rev.hu/portal/page/portal/rev/rendezvenyek/sajtoviszhang_gyorskonferencia.

E két alapvető, a maga módján hagyományos, leginkább faktológiai történeti munkával összevetve még inkább előtűnik Rainer megközelítésének különlegessége. A *Jelentések hálójában* az első olyan magyar nyelvű, elsősorban állambiztonsági dokumentumokra alapozott, monográfiaterjedelmű mű, amely határozottan a nyelvi fordulat (*linguistic turn*) eszmeiségének hatása alatt íródott.⁴ Rainer nemcsak narratológiai szempontokat érvényesít a mikrotörténeti elemzésben,⁵ hanem a forrásokban szereplő kijelentések státusát is problematizálja, és felveti az eltérő kontextusok közötti fordításbeli nehézségek kérdését is.⁶ A *Jelentések hálójában* történeti gyakorlatának értékelése és a kortárs történettudomány szempontjából is központi jelentőségű kérdés, hogy ezen újfajta nyelvi-kritikai érzékenység meddig terjedhet, illetve meddig ildomos terjednie. Másképp fogalmazva: a múlt valóságára utaló referenciákban való hit megingása, azaz a múlt közvetítettségének felismerése és az értelmezési, sőt értelemadási kényszer széles körű elfogadása mennyiben serkenti tudományos gyakorlatuk újradefiniálására és újfajta, szkeptikusabb episztemológiai pozíciók felvételére a történész szakma képviselőit? E szkepszis terjedése vezethet adott esetben szofisztikáltabb és önreflexívebb, egyidejűleg azonban öncélúbb, sok potenciális olvasó számára kevésbé befogadható tudományos munkák születéséhez is. Megítélésem szerint Rainer műve kompromisszumos, kifejezetten szerencsés választ kínál e dilemma feloldására: a szerző a múlt valóságossága és a múlt konstruáltsága között átmeneti, mérsékelt szkeptikus, mondhatni relatíve relativista álláspontot foglal el. E szkeptikus, de a megismerés *ideálját* nem feladó történeti gyakorlatot remekül illusztrálja az, ahogyan Rainer beszámol két olyan hálózati személy jelentései egybelátásának kísérletéről, akik nem tudtak egymásról: „groteszk érdekesség, szövegelemzési gyakorlat tárgya, alkalom a soha meg nem válaszolható kérdés feltételére: mit is mondott Antall *valójában?*” (205. old.) A *Jelentések hálójában* lapjain nyelvi tudatos, mesterien kidolgozott elemzések és kifejezetten olvasható narratív részek váltakoznak, így e könyv tudományos felkészültségű és laikus olvasóknak egyaránt ajánlható.

Az elméleti és módszertani bevezető a könyv megírásához legfőképpen felhasznált forrástípus sajátos jellemzőinek a bemutatása. Ezen bevezető egyrészt indokolt, hiszen Rainer nem törekedett egyéb forrástípusok hasonló mélységű felhasználására; szinte kizárólag jelentéseket és egyéb, az állambiztonsággal kapcsolatos adatokat hasznosított. Másrészt különösen üdvözlendő is, mert e források értelmezése mindmáig komoly nézeteltérések tárgya, relatív tudományos értéküket, „valóságtartalmukat” és dekódolásuk ajánlott módját illetően továbbra sincs konszenzus. E szakasz egyben jelzi, hogy a mikrovizsgálat fókuszában az alcímben említett kétoldalú, bár kétségtelenül aszimmetrikus, Antall és egy sor állambiztonsági ember közötti viszony (vagy inkább

játssza, ha a megírt történethez akciófilm analógiát keresünk) áll.

A továbbiakban Rainer három témát bont ki. Először az e dokumentumokért felelős intézményt, a céljait és gyakorlati megvalósításukat (vagy éppenséggel meg nem valósulásukat) elemzi, majd a dokumentumok szerzőit, az ügynököket veszi górcső alá, és kiter a rendőrnnyomozók szerepére is. A könyv harmadik, terjedelmesebb egysége Antall Józsefnek e titkos megfigyelésekből kirajzolódó Kádár-kori portréját festi meg – erről lentebb.

Talán az egész mű legmeglepőbb újdonsága, hogy Rainer nemcsak felteszi az ügynöki szerep és az ügynöki szerepet vállaló személy azonosságának kérdését és problematizálja e megfeleltetést, hanem egyúttal úgy határoz, hogy alapjaiban meg kell kérdőjelezni ezt az oly gyakran automatikusan tételezett azonosságot. Bizonyos szempontból meglehetősen radikális gesztussal az ügynöki tevékenységet inkább egy szerephez és nem a szerepet betöltő személyhez köti, amit azzal jelez, hogy nemcsak külön neveket, de más-más szint is használ a személy és az ügynök megnevezésekor. A hálózati ember létrejöttét Rainer egy új mikrovilág ügynök és tartótiszt által közösen végrehajtott felépítéséhez köti, amelynek újonnan megalkotott jelentése az állambiztonság fogalmi és nyelvi kategóriáiba rendeződik. E mikrovilág jelenleg a megmaradt dokumentumokból közelíthető meg, melyeknek megírásakor a hálózati személyek sajátos érzékelési és értelmezési sémákat alkalmaztak. Megnevezésükre Rainer bevezeti a „hálózati horizont” fogalmát (117. old). Sőt a megrendelők társszerzőségéről értekezik, és egy helyen (158. old.) magát a hálózatot nevezi meg e dokumentumok kollektív szerzőjeként. Mielőtt a három fő témát részletesen kibontaná, hangsúlyozza, hogy a felhasznált állambiztonsági forrásokban az ún. célszemély bemutatására a szervezet dogmatikus ideológiai sémái és önszolgáló elvárásai szerint került sor.

Ez konszenzuálisan elfogadható álláspont, de továbbra is releváns kérdés, hogy Rainer milyen – más módon nem hozzáférhető – információk pótlására tartja alkalmasnak e dokumentumokat, és milyen – eredetileg esetleg nem kiolvasott (és adott esetben nem is szándékolt) – tartalommal ruházzuk fel őket. Konkrétabban: mennyiben és hogyan értelmezhetők

4 ■ Vö. Gabrielle M. Spiegel (ed.): *Practicing History: New Directions in Historical Writing After the Linguistic Turn*. Routledge, London, 2005.

5 ■ A narrativitás történettudományos szerepéről évtizedek óta jelentős vita zajlik, vö. Geoffrey Roberts (ed.): *The History and Narrative Reader*. Routledge, London, 2001.

6 ■ Lásd például a 201. lapot, ahol Rainer elemzi, hogy Egri fedőnevű ügynök miképpen „tolmácsolta” Antallt, e tolmácsolás milyen gondolatok kommunikálására volt alkalmatlan, és mit lehet belőle mégis kiolvasni, azaz hipotéziseket állít fel arról, hogy Antall mely kifejezéseket és hogyan használhatott. Itt Rainer visszafordítással próbálkozik. A fordítás tudományos problematikájáról összefoglaló jelleggel: Mona Baker (ed.): *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. Routledge, London, 2001.

7 ■ Ungváry–Tabajdi: *i. m.* 14. old.

8 ■ *Uo.* 11. old.

9 ■ *Uo.* 20. old.

e dokumentumok a nyilvános szféra hiányában működő, a közvéleményt szondázó eszközként, a politikai tartalmú artikulációkat rögzítő forrásként, a társadalmi változásokat követő és a maga sajátos módján megbízhatóan bemutató történelmi adatok halmazaként? E kérdésekre a válasz a történészek egyedi döntésén múlik. Továbbá e dokumentumok kutatása és bemutatása nemcsak speciális módszertani, hanem sajátos morális problémákat is felvet. Az értelmezés módszertani kérdéseire Rainer gondolatgazdagon reflektál, azonban a talán legalapvetőbb morális kérdést nem teszi fel: ha jogtalanul tartjuk e megfigyelési gyakorlatot, melynek elsődleges célja alighanem az ún. célszemély megfigyelése és ellenőrzése volt, tehát Antallék beleegyezése nélkül, sőt alapvetően velük szembeni ellenséges szándékból folyt, és emiatt rögzített személyes jellemző információt, akkor mennyiben és milyen alapon használhatjuk fel az így keletkezett anyagokat? E kérdés nem pusztán elméleti, morálfilozófiai vetülete miatt érdekes, hanem egy valós problémára vonatkozik, hiszen jelenleg is (sok kutató által túlzottan szigorúnak tartott) anonimizálási gyakorlat van érvényben. Ha ennek enyhítését kívánjuk, fontos lenne a határokról is nyíltan értekezni, és a lehető legprecízebben kijelölni őket, miközben nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy az állam magának követelt előjogai és az állampolgár jogai, a nyilvánosság és a privát szféra fogalmai és keretei nem konstansak és a rendszerváltással éppenséggel jelentősen módosultak. Hogyan tekintünk bele a privát szféra jelenlegi határait az állam előjogai nevében egykor megsértő gyakorlatot tükröző aktákba úgy, hogy ne sértsük meg az állampolgár jogait, és a nyilvánosság kereteit se feszítsük túl? Úgy vélem, miközben Rainer M. János szerencsés módon hajlamos tartózkodni az emberi sorsokat és jellemeket oly gyakran egyneműsítő morális ítélekezéstől, e ponton (talán éppen a moralizálástól való ódzkodása miatt) részben megvilágítatlanul hagyja saját gyakorlatának morális alapvetését.

Rainert alapvetően egy viszony feltérképezése érdekelte, és ennek megfelelően két alapvető kérdést feszeget: mit tudhatunk meg az állambiztonságiak működéséről

Antall hosszán fenntartott ügyéből, és mit tudhatunk meg Antallról az állambiztonsági dokumentumokból? Mivel a kiválasztott anyag dokumentál egy igen nagy-szabású és összetett kísérletet, hogy egy gyanúsán ítélt személy titkosszolgálati ügyét fenntartsák, Rainer esettanulmánya több általánosabb jelenség megvilágítására is alkalmas a titkosszolgálatokkal, sőt egészében a kádári korrall kapcsolatban. Egrészről fényt vet egy komoly aránytalanságra: mindennek a pitiánerségében

is nagyszabású titkosszolgálati tevékenységnek nem volt közvetlen és súlyosabb negatív következménye Antallra nézve. Az eset így módon illusztrálja a kádári Magyarországon végzett effajta munka mélységét, de egyben hatástalanságát is.

Rainer ezt az aránytalanságot részben az állambiztonságon belül is növekvő hatalmú mérsékelt, józannabb szárny kialakulásának tudja be. Ennek kijelentése minimum részleges újraértékelését jelenti az állambiztonsággal kapcsolatos eddigi elképzelésünknek. Rainer éppen azt mutatja be, hogy ezen intézmény, melyet oly sokan tartanak a totalitárius modell lényegét hordozó, központi jelentőségű szereplőnek, maga is egy bonyolult, sokszereplős és többváltozós folyamat részesévé vált. Ezen átalakulást, melynek jelentőségét Tabajdi Gábor és Ungváry Krisztián nemrég megjelent monográfiája,

az *Elhallgatott múlt* is hangsúlyozza, többféleképpen lehet jellemezni. Ungváry és Tabajdi úgy különíti el a kádári modellt a sztálinistától, hogy mindössze a módszerek lassú és behatárolt változását diagnosztizálja, enyhülő, de változatlanul fennálló rendőrállamról értekezik, melyet egy tagolt uralmi szerkezet és a többszörös ellenőrzés mechanizmusa tartottak fenn.⁷ Bevezetőjükben az 1956 utáni korban az állampárt által gyakorolt teljes ellenőrzésről írnak,⁸ kiemelve azt a sokszor elhallgatott tény, hogy az állambiztonsággal kapcsolatos döntéseket pártfórumok hozták.⁹ A változás eszerint elsősorban abban állt, hogy míg korábban a pártapparátuson belül az ÁVH rendelkezett a legnagyobb önállósággal és érdekérvényesítő képességgel, e szerep és befolyás a Kádár-rezim idejére erőteljesen csökkent, azaz az állampárt és a belügy hatalmi viszonya 1956 után jelentősen átalakult.

Rainer e változásokat az állambiztonságon belülről írja le, hol úgy, hogy az elhárítás korábbi paradigmáját az ellenőrzésé váltotta fel, hol meg úgy, hogy a szerv omnipotencia helyett beérte azzal, hogy mindenütt jelen legyen. Ez Antall esetében gyakorlatilag azt jelentette, hogy bár mindenre kíváncsiak voltak, amit tett vagy akár csak gondolt, e cselekedeteket és elképzeléseket nem magyarázták többé az általa tervezett összeesküvések „elméletével”. A Rainer által bemutatott bizonyítékok arról tanúskodnak, hogy e hírhedt szervezet helyzete és szerepe meglehetősen paradox volt a kádári korban: miközben szinte mindenhatónak mutatkozik abból a szempontból, hogy Antallt mennyiképpen figyeltethette meg, akaratának végrehajtását illetően már viszonylag hatástalannak tűnik. Másképp fogalmazva elmondhatjuk, hogy bár minden eszköz az állambiztonság kezében maradt, az általa áhitott cselekedetek legitimitása és politikai haszna megkérdőjeleződött – ily módon volt a kádári rendszer egy „puhán totalitárius” mutáns, azaz puhuló, hálózatosodó és szakszerűsödő, de totalitárius zárványokat és intenciókat is magába foglaló diktatúra.

Míg a *Jelentések hálójában* egyfelől az állambiztonsági szervek működésének mikroszintű elemzését nyújtja, mely szinten tevékenységük gyümölcsözően értelmezhető a tágabb politikai-társadalmi kontextusba ágyazva, Rainer a másik oldalról is feltérképezi Antall és az állambiztonság bonyolult viszonyrendszerét egy nehezen kutatható téma ötletes, bár szükségszerűen részleges feldolgozásával. E téma, mely Rainert eredetileg, amikor 2002-ben váratlanul e hatalmas anyaghoz hozzájutott, érdekelni kezdte, az egykori keresztény középosztály 1956 utáni sorsa volt. Különösen az foglalkoztatta, hogyan tárható fel, hogy tagjainak gondolkozása miképpen fejlődött (vagy, adott esetben, nem fejlődött) a szovjet típusú rendszerben, s milyen tanulságokkal, mentális felkészültséggel érkeztek meg a rendszerváltás folyamatába (14–15. old.). Rainer olyan társadalomtörténeti kérdést tett fel a magyar politika történetében is fontos szerepet játszó társadalmi csoport fejlődésével kapcsolatban, melynek alapos megválaszolását gátolja az elvileg legmegfelelőbb források (mindenekelőtt a magukat keresztény középosztálybelinek tartók nyilvános önreprezentációinak dokumentumai) szinte teljes hiánya, és a meglévő adatok sajátos szempontjai és nyelvi kódolása. Ilyen helyzetben a társadalomtörténeti vizsgálatot eszmetörténeti, konceptualista-kontextualista belátások segíthetik, ugyanis nem magától értetődők a „keresztény középosztály” kifejezés kommunista korszakbeli jelentései, és használatának változásai sem.¹⁰ Megtehetjük elemzésünk alapfogalmává, és használhatjuk korszakok felett álló, viszonylag konstans jelentésű fogalomként, elvégre nem lehet minden fogalmat egyszerre historizálni, de ez esetben is hasznosak lehetnek az eszmetörténeti belátások, az ideáltipikus definíció és a valóságos használatok közötti (ez esetben többnyire jelentős) különbségek felmérése is.¹¹

Bár ilyen kontextualista fogalmi megfontolásokat nem olvashatunk, Rainer célja így is alapvetően kritikai marad. Létezett ugyanis egy meglehetősen hatásos diskurzus arról, hogy Antallnak sikerült tökéletesen megőriznie identitását és személyes integritását, annak ellenére is, hogy elkerülte a rezsimmel való nyílt szembezállást. Ezért érdemesnek tűnt összevetni ezen idealizált képet, e kijelentések tartalmát (melyek nem meglepő módon Antall miniszterelnöksége idején voltak kifejezetten gyakoriak) azzal a másik képpel, amely a titkosrendőrségi dokumentumokból rajzolódik ki. Talán nem túlzás állítani, hogy a konzervatív csoportok folytonosság-mítosának, mely a kommunista korszak személyiségük alakulására vonatkozó relevanciájának tagadásából táplálkozik, központi eleme, paradigmatis esete Antall története. A személyével és szerepével kapcsolatos heves polémia is részben e folytonosság-tézis körül bontakozott ki.¹²

Mit tud Rainer a források szenzitív olvasásával bemutatni Antall életének e korszakáról? Először is fordulópontot vél felfedezni Antall életében 1959 nyara és ősze táján, amikor mindössze 27 éves volt. Ekkoriban ért véget 1956 után folytatott „burkolt ellenállásának” időszaka – a fentebb említett, már-már mániákusan szorgalmas kollégája ekkoriban írta róla jelentéseit, így rengeteg anyag áll rendelkezésre. A korai hatvanas évektől kezdve Antallban csak igen halvány remény élt, hogy jelentős változásokra kerülhetne sor a közeljövőben, és így inkább a fenyegető kockázatokat és hátrányokat igyekezett minimalizálni, miközben antikommunista érzelmei és öntudata nem változott. Az általános távolságtartás azonban egyben attól is távol tartotta, hogy komolyabban elemezni próbálja a rendszert és változását, leginkább azért, mert nem tudta magát politikusi szerepben elképzelni – más körülmények fennállása esetén viszont e szerepre komoly elhivatottságot érzett. Némileg ironikus, hogy e pozíció, a távolságtartás és külső kritikai (bár analitikus mélységéig ritkán hatoló) attitűd fenntartása a rezsím szempontjából nem számított annyira jelentősnek (azaz nem tartott annyira veszélyesnek), mint egyes „revizionizmusok”, marxista vagy más módon progresszivisták, a rendszert belülről kritizáló elméletek artikulálása. Rainer állítása szerint Antall számára még 1968 is főleg azzal

10 ■ Erre korábban Takács Tibor is felhívta a figyelmet, lásd Takács Tibor: Behálózva – Az állambiztonság és Antall József. *Kommentár*, 2008. 5. szám, 96–101. old. A két aldiszciplína együttes műveléséről lásd Reinhart Koselleck: *Social History and Begriffsgeschichte*. In: Iain Hampsher-Monk – Karin Tilman – Frank van Vree (eds.): *History of Concepts. Comparative Perspectives*. Amsterdam University Press, Amsterdam, 1998. 23–35. old.

11 ■ E szempontból is gyümölcsöző Majtényi György *A tudomány lajtorjája. „Társadalmi mobilitás” és „új értelmiség” Magyarországon a II. világháború után* c. könyvének (Gondolat, Bp., 2005.) megközelítésmódja.

12 ■ Lásd Révész Sándor (*Antall József távolról*). Sik, Bp., 1995.) és Debreczeni József (*A miniszterelnök: Antall József és a rendszerváltás*. Bp., Osiris, 1998.) radikálisan eltérő felfogását és értéktételeit.

kecsegtetett, hogy saját múltjának teljességét esetleg helyreállíthatja, kevésbé szólt a rendszer megreformálásának kísérleteiről. (Hasonlóan érdekes az is, hogy úgy tűnik, Antall inkább a 68-as lengyel, mint az egykorú csehszlovák változásokkal rokonszenvezett.) Ezek után talán már nem is igazán meglepő, hogy bár szilárdan hitt folyamatos és változatlan személyes és politikai identitásának meglétében és (elképzelt) tartalmában, sőt még 1956-os történetét is saját magára fókuszálta, ellenzéki tevékenységekbe még az 1980-as évek második felében sem kapcsolódott be.

Rainer szerint Antall alkut, részben írott kompromisszumot kötött egy olyan korban, amelyben a megállapodások részletei szinte sosem voltak nyilvánvalók és megbízhatók. Elfogadta, hogy le kell mondania tanári állásáról annak érdekében, hogy szakértelmiségiként tevékenykedhessen, ezáltal gyakorlatilag felöltve a „fenntartásokon alapuló együttélés magatartását” (264. old., kiemelés az eredetiben), és anélkül konszolidálta saját pozícióját, hogy a rendszer melletti demonstrációra kényszerült volna. Státusa megőrzése érdekében vett át annyit a rendszer rituáléjából és nyelvéből, „amennyire minimálisan szüksége volt” (263. old.). Míg e helyzetelemzést összetettnek és kiegyensúlyozottnak tartom, némileg túlzónak és egyoldalúnak érzem Rainer végszavai között azt a kitétel, mely szerint „a hatvanas évek közepétől a fenntartásokon alapuló együttélés mindkét fél számára előnyös társulási formává, afféle határokat kölcsönösen és hallgatólagosan tiszteletben tartó szimbiózissá érett” (266. old.), mégpedig éppen Antall folyamatos megfigyelése és egyoldalú, titkoltan vezérelt kontrollja miatt. Ezekről éppen Rainer könyve értekezik mesterien.

A *Jelentések hálójában* sok egyéb kvalitása bőven kompenzál ezért az apró (megítélésem szerint aránytévészto) szimmetriakövetésért, valamint a fentebb vázolt morális és eszmetörténeti kérdések elhanyagolásáért. Összességében a Rainer által bemutatott viszony remek választás: sokat és sok újdonságot fed fel az e játszmában részt vevő mindkét félről. Bár ezt későbbi kutatási eredmények még módosíthatják, feltételezhető, hogy Antall esete talán éppen e nagyszabású, bár alapvetően kisstílusú játszma fényében tekinthető már-már paradigmaticusnak. Rainer szokatlan érzékenységgel észleli az előfeltevéseknek és nyelvi formuláknak az elemzett jelentések tartalmát nagyban meghatározó szerepét, különös képessége van arra, hogy e jelentések extra információt közvetítő részeit ennek ellenére is kiszűrje és hasznosítsa, miközben folyamatosan érzékelteti, mennyire bizonytalan az e forrásokban megfogalmazott állítások státusa, következésképpen mennyire viszonylagosak lehetnek csak olvasataink és értelmezéseink. Emiatt azt is különösen szerencsés döntésnek érzem, hogy Rainer több helyütt önreflexíven mutatja be elgondolkodtató, bár esetenként némileg spekulatív és alkalmanként pszichologizálásba hajló ötleteit. Az ügynöktörténeteket összetettnek és egymástól jelentő-

sen eltérőnek láttatja, az egyéni motivációkat és sajátos gyakorlatokat világosan és megőrző retorikai elemek alkalmazása nélkül elemzi. Nem utolsósorban a *Jelentések hálójában* lapjain remekül sikerült egy precízen és megfontoltan érvelő szövegbe integrálnia az elgondolkodtató ügynöktörténetek elbeszélését, ami által műve nemcsak érdekfeszítő tudományos olvasmány lett, hanem abból a szempontból is modellértékű, hogy a történészek hogyan és milyen célból hasznosíthatják e részben fennmaradt és mostanra jelentős részben kutathatóvá vált dokumentumokat a közelmúlt e korszakának teljesebb és részletesebb megismerésére tett kísérleteik során. □